

Т. М. ВИСОТЬСЬКА

Давньогрецьке поселення хори Херсонеса

Як відомо, питання про межі хори Херсонеса не з'ясоване. В останні роки, у зв'язку з розкопками на північно-західному березі Криму, ця тема знову порушена дослідниками¹. Тому відкриття нового давньогрецького поселення у цьому районі півострова становить інтерес.

Сел. Міжводне розташоване за 15 км на північний схід від м. Чорноморська (Калос-Лімен) на вузькій смузі землі, обмеженої берегом моря з одного боку і озерами Джарилгач та Оленеве — з другого. 1968 р. біля обеліска

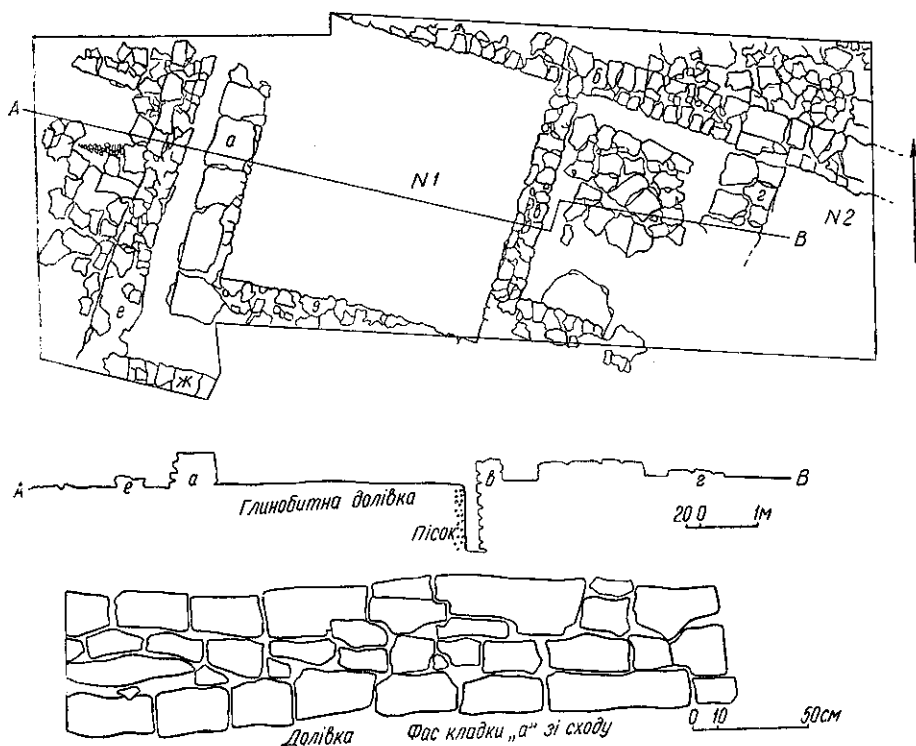

Рис. 1. План розкопаної ділянки.

радянським воїнам, там, де знайдено рельєф із зображенням Геракла, що відпочиває², були проведені розвідувальні розкопки. Верхній шар землі приблизно на 40—50 см знятий бульдозером, який зрівнював поверхню під сквер. Давні мурування залягали безпосередньо під знятим шаром на глибині 15 см.

На площі розкопок (75,5 м²) відкрита, мабуть, частина садиби, орієнтована з північного заходу на південний схід. Одне з її приміщень (№ 1) було у плані майже квадратної форми, розміри його — 4,6×4,75 м (рис. 1). Добре збереглась основа стін, складених насухо з необробленого каменю, заглиблених на 1,10 м у материковий пісок. Через піщаний ґрунт стіни споруджувалися з міцними фундаментами.

¹ А. Н. Щеглов. Основные этапы истории Западного Крыма в античную эпоху — АИКСР. Л., 1968, стор. 332—342.

² Т. Н. Высотская. Новая находка рельефа с изображением Геракла. — Археологические открытия. М., 1967, стор. 211—212.

Стіни приміщень, очевидно, були з каменю, хоч розвал каміння знайдено лише у приміщенні № 1. Можливо, стіни розібрали ще за давнини. Висота їх збереженої частини над підлогою становить від 30 до 60 см, товщина — 70—80 см. Більш вузьким муруванням завтовшки 50 см (кладка «в», рис. 1) приміщення № 1 було відділене від брукованого плитами невеликого подвір'я площею 2,6 × 3,6 м. З ним на сході — південному сході межувало приміщення № 2, досліджене нами лише частково. Відкрита кладка «б», загальна для приміщення № 1, та перпендикулярна до неї кладка «г» завтовшки 97 см,

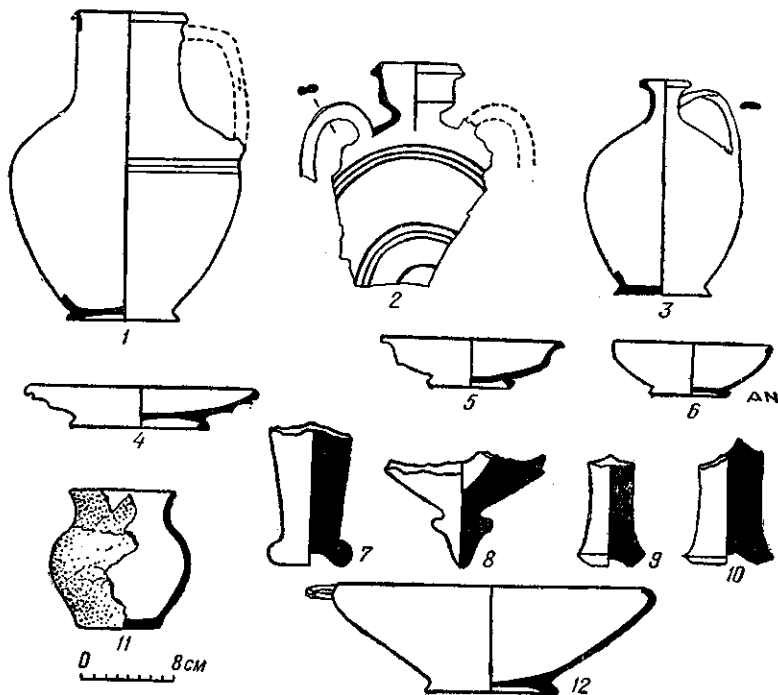

Рис. 2. Кераміка (1—12).

яка збереглася не повністю. Вона лежала на 20 см нижче рівня плит подвір'я, яке з'явилось, можливо, під час перебудови садиби. Плити бруківки, досить великі, лежали на шарі глини завтовшки 20—30 см. У центрі двору простежені сліди вогнища, обпалене каміння, вуглинка, зола. Покрівля будівлі була виготовлена, як свідчать численні уламки, з черепиці. У приміщенні № 1 добре збереглася глинобитна долівка на суглинку, обмазана шаром завтовшки не більше 2 см.

На північний схід від виявлених споруд відкрита частина вимостки, очевидно, центрального подвір'я садиби (також брукованого плитами), з якого вів хід до приміщення № 1.

На північний захід від приміщення № 1, на відстані 38—45 см від нього була друга будівля. Нами частково відкриті лише дві її перпендикулярні стіни (кладки «є» і «ж») і брукований дворик. Великі плити лежали на більш дрібних, у свою чергу щільно укладених на материковий пісок. Товщина кладки «є» становить 60—70 см. Вона підвищується над вимосткою всього на 20 см. В якій залежності були між собою обидві будівлі і яка з них споруджена раніше — залишилося нез'ясованим.

Під час розкопок виявлено багато херсонеських та сінопських амфор IV—II ст. до н. е. (рис. 2, 7, 10). Ручки однієї з херсонеських посудин клеймовані: на одній стоїть: ρ|ΑΤΡΙΟΣ|ΑΣΤΥΝΟΜ|ΟΥ, а на другій — лігатура ΓΑ. На ручці іншої амфори читається лише другий рядок. Знахідки з аналог іч-

ними клеймами Р. Б. Ахмеров умовно датує кінцем IV — першою половиною III ст. до н. е.³

Серед череп'яного посуду знайдені також мініатюрні глечики, у тому числі з орнаментом. Світлоглиняні фляги (рис. 2, 2), прикрашені на плічках п'ятьма-шістьма смугами червоної фарби та концентричними колами. Рожевоглиняні плечики з циліндричною шийкою та однією ручкою мають теж орнамент з червоних смуг по тулубу (рис. 2, 1). Крім того, є численні уламки світлоглиняних путериль (рис. 2, 12) та чорнолакові миски (рис. 2, 5).

Ліпного та кухонного посуду небагато, наявні кілька уламків вінець та цілий горщик (рис. 2, 11). На підлозі приміщення № 1 знайдені дві окоподібні намистини, ціла чорнолакова мисочка (лак тьмянний, з металевим полиском), на нижньому боці по сухій глині накреслене графіті.

Уся кераміка херсонеського виробництва, вона часто трапляється на одноразових поселеннях північно-західного узбережжя Криму.

У тому самому приміщенні виявлена херсонеська монета, карбована 340—330 рр. до н. е.* Цікаві уламки вінець двох піфосів: на поверхні одного з них є знаки \clubsuit , на другому — ρ .

Серед цих предметів привертає увагу теракотова голова Діоніса (уламок фігури). Він зображений бородатим, у вінку з листя та ягід хмелю; рот напіврозкритий (рис. 3). Іконографічно такі зображення ототожнюються з індійським Діонісом. С. А. Жебелєв відносив їх до типу ΔΙΟΝΣΟΥΟΙΝΩ ΜΕΝΟΥ (Діоніс напідпитку), поширеного в елліністичному мистецтві, тоді як за пізньоелліністичного часу перевага віддається юному Діонісу⁴. Культ цього божества був надто популярним у Північному Причорномор'ї, особливо за доби еллінізму, у період розвитку виноградарства та виноробства. Схожі зображення його відомі на Боспорі і в Херсонесі, де у III—II ст. до н. е. була майстерня коропласта⁵. До її виробів, можливо, належав і описаний вище Діоніс.

Рис. 3. Скульптура Діоніса.

Цікаво зазначити, що на розкопках у Міжводному було виявлено мало кісток свійських тварин. Очевидно, тваринництво відіграло другорядну роль у господарстві мешканців прибережної смуги, де особливо розвивалося виноградарство. Про це свідчать знахідки спеціальних ножів на городищах Чайка та Південно-Донузлавське⁶.

На підлозі приміщення № 1 виявлений уламок ноги (коліно) теракотової фігурки, покритої білою обмазкою та розмальованої синьою фарбою. Така обробка пов'язана з теракотами кращої якості⁷. Тут же знайдена міні-

³ А. Н. Карасев. Раскопки городища у санатория «Чайка» близ Евпатории в 1963 г.— КСИА, вып. 103. М., 1965, стор. 136—137, рис. 48, 6, 7; О. Д. Дашевская, А. Н. Щеглов. Херсонесское укрепление на городище Беляус.— СА, № 2, 1965, стор. 253; Р. Б. Ахмеров. Об астиномных клеймах эллинистического Херсонеса.— ВДИ, № 4. М., 1949, стор. 106, табл. I, 11.

* Визначення А. М. Гілевич.

⁴ С. А. Жебелев. Эмиадзинская бронза промлептурца — ЗООИД, т. XXX. Одесса, 1912.

⁵ М. М. Кобылина. Терракотовые статуэтки Пантикапея и Фанагории. М., 1961, табл. XII, 3, 4; Э. Я. Николаева. Раскопки городища Кепы в 1964 г.— КСИА, вып. 109. М., 1967, стор. 98, рис. 35а; В. В. Борисова. Херсонес.— САИ, вып. Г1—20. М., 1966, табл. 7—1 а.

⁶ А. Н. Карасев. Вказ. праця, стор. 137, рис. 48, 8; О. Д. Дашевская. Раскопки Южно-Донузлавского городища в 1963—1965 гг.— КСИА, вып. 109, М., 1967, стор. 71, рис. 21, 1.

⁷ М. М. Кобылина. Вказ. праця, стор. 12.

атюрна (заввишки 7 см) герма з вапняку. Вона прямокутна, має бічні виступи та невеликий постамент і увінчана примітивним зображенням чоловічої голови (рис. 4, 1). Аналогічна їй, але ще більш примітивна герма з Херсонеса ⁸.

Майже в центрі цього самого приміщення у невеликому заглибленні виявлено скупчення предметів: глечик з світлої глини (рис. 2, 3), покрита поганим чорним лаком тарілочка (рис. 2, 4), уламок чорнолакового канфара, примітивна чоловіча статуетка з вапняку (заввишки 15 см). Фігурка має

щось на зразок невеликого постаменту, округлене тіло її трохи звужується до плечей. Чітко виділена шия та гостроконечна голова. Грубо намічені очі, ніс, рот (рис. 4, 2).

У різних місцях розкопу траплялись уламки черепиці, яка була покрівлею будинка. Поряд з червоноглиняною херсонеською черепицею знайдена сінопська з різними клеймами. На одному уламку добре збереглося клеймо ΙΣΤΙΑΙΟΥ|ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ|ΝΕΥΜΗΝΙΟΥ, яке належить до I групи сінопських клейм, за Б. М. Граковим, і датується, за І. Б. Брашинським, 360—320 рр., до н. е., а також емблема — орел, що роздирає дельфіна ⁹. На другому уламку черепиці є початкові літери рядків: ΙΣΟΚΡΙΤΟΥ|ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ|ΕΡΜΙΑΣΟΥ. На третьому — клеймо ΙΣΟΚΡΙΤΟΥ|ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ|ΝΟΥΜΕΝΙΟΥ. Останні два (II група, за Б. М. Граковим) датуються 320—270 рр. На четвертому (II група) легенда збереглася гірше — ΕΠΙΕΛΠΟΥ|ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ|ΤΕΥΦΡΑΣΟΥ. Емблема — бик,

Рис. 4. Кам'яна герма (1) і чоловіча фігурка з каменю (2).

який іде праворуч. На п'ятому клеймі читається лише другий рядок ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ. За палеографічними особливостями, це сигма лунарна, яка не може бути датована раніше клейм II групи.

Отже, знайдені під час розкопок речі датуються IV—III ст. до н. е. Більшість з них не може належати до більш раннього часу ніж III ст. до н. е.

На території с. Міжводного, певно, розташовувалася одна з садіб хори Херсонеса. Вони, як і більшість грецьких поселень, з'явилися на північно-західному узбережжі Криму у IV ст. до н. е. Цілком можливо, що садиба проіснувала до III ст. до н. е., коли була зруйнована скіфами під час завоювання ними західного узбережжя. Але для остаточного датування її потрібні дальші дослідження.

Відкрита пам'ятка становить інтерес передусім тому, що розширює уявлення про нез'ясовані поки що межі хори Херсонеса. Серед відомих нам поселень це одне з найбільш віддалених від центру на північно-західному узбережжі. Зв'язок його з Херсонесом не викликає сумніву.

Дальші розкопки Міжводного, як і решти поселень, надзвичайно важливі для розкриття колонізаційної політики Херсонеса та його взаємовідносин зі скіфами.

⁸ В. В. Пятышева. Античное влияние на культурную скульптуру Причерноморья.— ВДИ, № 3, М., 1946, стор. 180, рис. 5.

⁹ Б. М. Граков. Древнегреческие керамические клейма с именами астиномов. М., 1929; И. Б. Брашинский. Экономические связи Синопы с IV—II вв. до н. э.— Античный город. М., 1963, стор. 133.

Т. Н. ВЫСОТСКАЯ

Древнегреческое поселение хоры Херсонеса

Резюме

В статье приводятся результаты раскопок одной из усадеб хоры Херсонеса на северо-западном берегу Крыма. Разнообразные предметы, найденные здесь (посуда, черепица с клеймами, терракотовая голова Диониса и пр.), датируются IV—III вв. до н. э. Автор приходит к выводу, что эта усадьба, как и большинство греческих поселений на северо-западном берегу, возникла в IV в. до н. э. и просуществовала, по-видимому, до III в. до н. э., когда она была разрушена скифами.

Открытый памятник расширяет представление о еще неясных границах хоры Херсонеса.

О. М. МЕЛЬНИКОВСЬКА, Е. О. СИМОНОВИЧ

Розкопки в с. Комарівці на Посейм'ї

Двадцятиденні розвідки в Курській області, проведені в травні 1972 р., зумовили вибір місця для стаціонарних розкопок у тому самому році. У пошуках пам'яток скіфського і ранньоримського — ранньосередньовічного часу було оглянуто ділянки на правому і лівому берегах приток р. Сейму*. Серед обстежених пунктів перевага була віддана селищу поблизу с. Комарівки Коренівського району Курської області, розташованому на пограниччі з Сумською областю УРСР. Ця пам'ятка виявлена поблизу гирла р. Снагость, лівої притоки Сейму. Неподалік від селища, на площі Комарівського городища в процесі сільськогосподарських робіт місцеві жителі знаходили чудові матеріали доби Київської Русі. У результаті зачистки берега біля городища простежено залишки череня від печі діаметром близько 0,9 м, що залягав на глибині 0,35 м від сучасної поверхні. У глиняній обмазці його збереглася викладка з черепків, які, складені разом, дали повний профіль тонкостінного гончарного горщика домонгольського часу.

Вище за течією р. Снагості в околицях сіл Любимівка, Обухівка (урвище Недільщина), Снагость, Товстий Луг** розташовані черняхівські поселення.

Найбільш виразний матеріал зібрано на місці пташника поблизу с. Снагость. Це ліпний і гончарний посуд черняхівського типу, сіроглиняне прясло із стінки лошеної посудини (рис. 1, 21—31).

Поселення біля с. Комарівки, яке руйнується піщаним кар'єром, виявлене Ю. А. Ліпкінгом. Вибір даної пам'ятки для стаціонарного дослідження диктувався не лише рятувальними заходами, а й тим, що тут під час зачисток берега виявлено цікаве сполучення різночасних матеріалів — ранньосередньовічної кераміки типу Колочин і зарубинецько-черняхівської. Привертають увагу також комплекси юхнівської культури раннього залізного віку, які характеризують поселення неукріпленого типу. Частина його, де, очевидно, були зосереджені житла, знищена під час вибірки піску. Останець, що зберігся, мав вигляд задернованого пагорба на заплавному лузі, який мав близько 40 м із заходу на схід і до 25 м у поперечному напрямку. Поселення віддалене від р. Снагость на 120 м і тягнеться вздовж неї не менше, ніж на 100 м. Культурний шар поселення із залишками окремих ям

* Роботи проводили два загони Інституту археології АН СРСР під керівництвом А. І. Пузикової і Е. О. Симоновича.

** Поселення поблизу сіл Товстий Луг і Любимівка виявлені розвідниками Е. О. Симоновича в 1961 р. (див. МІА, № 116. М., 1964, стор. 15, 18). Поселення Снагость і Обухівка відкриті в наступні роки Ю. А. Ліпкінгом, який брав участь і в розкопках 1972 р.